

TƏBİB

Tibbi Ərazi Bölmələrini
İdarəetmə Birliyi

İcbari Tibbi Sığorta
üzrə Dövlət Agentliyi

COVID-19

TİBB İŞÇİLƏRİ ÜÇÜN MÜVƏQQƏTİ RƏHBƏRLİK

BAKI-2020

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	4
I. ÜMUMİ MƏLUMATLAR	5
Dünya üzrə Covid-19 virusa yoluxma halları	7
II. XƏSTƏLİYİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ İDARƏ OLUNMASI	9
Şübhəli hallarda müşahidə alqoritmi	10
Nümunələrin götürülməsi, saxlanması və göndərilməsi	12
Təmasda olanların müşahidəsi	14
Təmasda olan şəxslərin müşahidə alqoritmi	15
III. İNFEKSİON NƏZARƏT VƏ İZOLYASIYA	16
Xəstə otağının xüsusiyyətləri	16
Xəstə otağına giriş və xəstəyə yanaşma	17
Xəstələrin daşınması	18
Tibb müəssisəsinə müraciət edən xəstələrin idarə olunması	18
Evdə asimptomatik Covid-19 hallarının müşahidəsi	19
IV. XƏSTƏYƏ QULLUQ VƏ ONUN MÜALİCƏSİ	21
V. XƏSTƏLİK OLAN ÖLKƏLƏRƏ SƏYAHƏT EDƏNLƏR NƏ ETMƏLİDİRLƏR	22
VI. NƏTİCƏ	22
Ambulans və təcili tibbi yardımvasitələrinin təmizliyi və dezinfeksiyası üçün tövsiyyə olunan vasitələr və onların xüsusiyyətləri	23

GİRİŞ

Koronaviruslar (CoV), adi soyuqdəymə əlamətlərindən Yaxın Şərq Respirator Sindromu (Middle East Respiratory Syndrome Coronavirus - MERS-CoV) və Şiddətli Kəskin Respirator Sindrom (SARS-CoV) kimi daha ciddi patologiyalara qədər çeşidli xəstəliklərə səbəb olan böyük bir virus fəsiləsidir.

Koronaviruslar zoonoz infeksiya kimi heyvanlardan yoluxaraq insanlarda xəstəlik törədə bilər. Ətraflı araşdırmalar nəticəsində, SARS-CoV-un müşk pişiklərindən, MERS-CoV-un isə tək hürgüclü dəvələrdən insanlara yoluxduğu məlum olmuşdur. Hazırda insanlara yoluxmayan, ancaq heyvanlarda rast gəlinən bir çox koronavirus tipi mövcuddur.

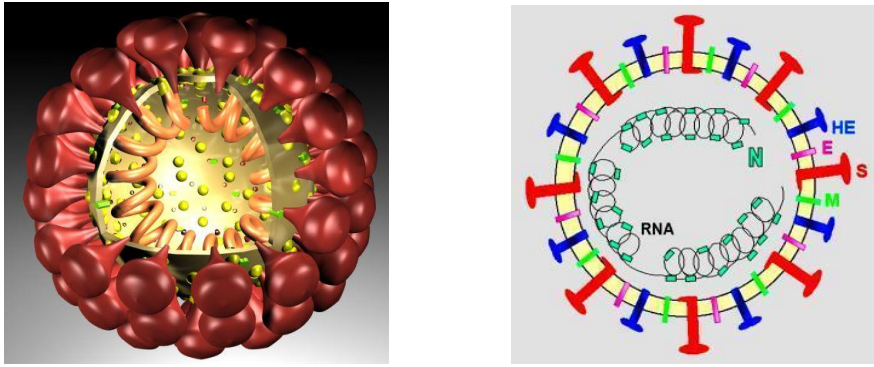
Koronavirusların insanlar arasında olan alt tipi (HCoV-229E, HCoV-OC43, HCoV-NL63 və HKU1-CoV) adətən soyuqlama əlamətlərinə səbəb olan viruslardır. SARS-CoV XXI əsrin ilk beynəlxalq tibbi fəvqəladə vəziyyəti 2003-cü ildə, daha öncə məlum olmayan bir virus şəklində meydana çıxaraq yüzlərlə insanın həyatını itirməsinə səbəb olmuşdur. Təxminən 10 il sonra Koronavirus fəsiləsindən əvvəllər insan və ya heyvanlarda varlığı təyin edilməmiş MERS-CoV 2012-ci ilin sentyabrında ilk dəfə insanlarda Səudiyyə Ərəbistanında aşkarlanmışdır. Sonralar əslində ilk xəstəlik halının 2012-ci ilin aprel ayında İordaniya Krallığının Zarqa şəhərindəki bir xəstəxanada rast gəlinəndiyi məlum olmuşdur.

31 dekabr 2019-cu ildə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) Çin Ölkə Ofisi Çinin Hubei əyalətinin Wuhan şəhərində etiologiyası naməlum olan pnevmoniya ilə xəstələnmə halları haqqında məlumat vermişdir. 7 Yanvar 2020-ci ildə isə bu fakt daha əvvəllər insanlarda rast gəlinməmiş yeni bir koronavirus (2019 Novel Coronavirus COVID-19) olaraq təsdiqlənmişdir.

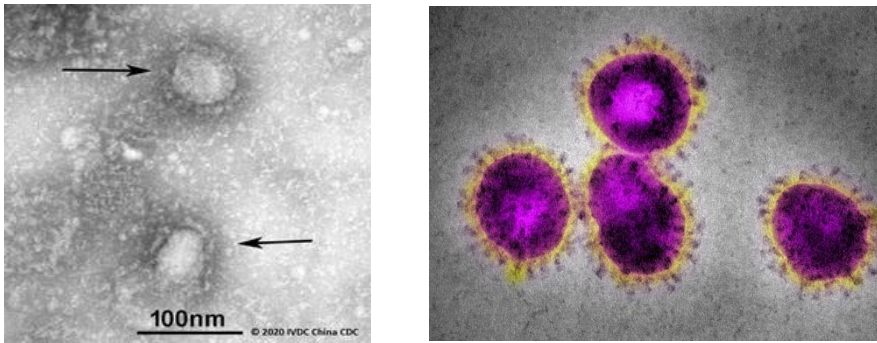
Bu rəhbərlikdə yer alan məlumatlar toplusu COVID-19 xəstəliyi, törədiciyi, yoluxma yolları, xəstəliyin təsdiqi və diaqnostik metodlar haqqında məlumat vermək; COVID-19 ilə xəstələnməmiş və ya təmasda olan şəxs ilə rastlaşdıqda xəstənin təcib strategiyası və tətbiq formaları haqqında yol göstərmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün tibb işçiləri üçün hazırlanmışdır. Bu rəhbərlik ÜST tövsiyələri əsasında hazırlanmışdır. COVID-19 xəstəliyinə dair hazırlanmış "COVID-19 Xəstəliyi - Səhiyyə İşçiləri üçün Rəhbərlik" ÜST-nin yenilənmələri əsasında yenilənəcəkdir. Yenilənmiş məlumatlar İcbari Sığorta üzrə Dövlət Agentliyinin internet sahifəsində (www.its.gov.az) mütəmadi olaraq yayımlanacaqdır.

I. ÜMUMİ MƏLUMATLAR

Koronaviruslar. Koronaviruslar tək zəncirli, müsbət polyarizasiyalı, mürəkkəb quruluşlu RNT tərkibli viruslardır. Müsbət polyarizasiyaya sahib olduqları üçün RNT-yə bağlı RNT polimeraza fermentlərinə malik olmasalar da, genomlarında bu fermentin kodlarına sahibdirlər. Səthlərində çubuq şəkilli çıxıntılara malikdirlər. Bu çıxıntılar Latın dilində "tac" mənasını verən "corona" sözü ilə adlandırılaraq viruslara Koronavirus (taclı virus) adı verilmişdir (**Şəkil 1 və 2**).

Şəkil 1. Koronavirusun sxematik quruluşu

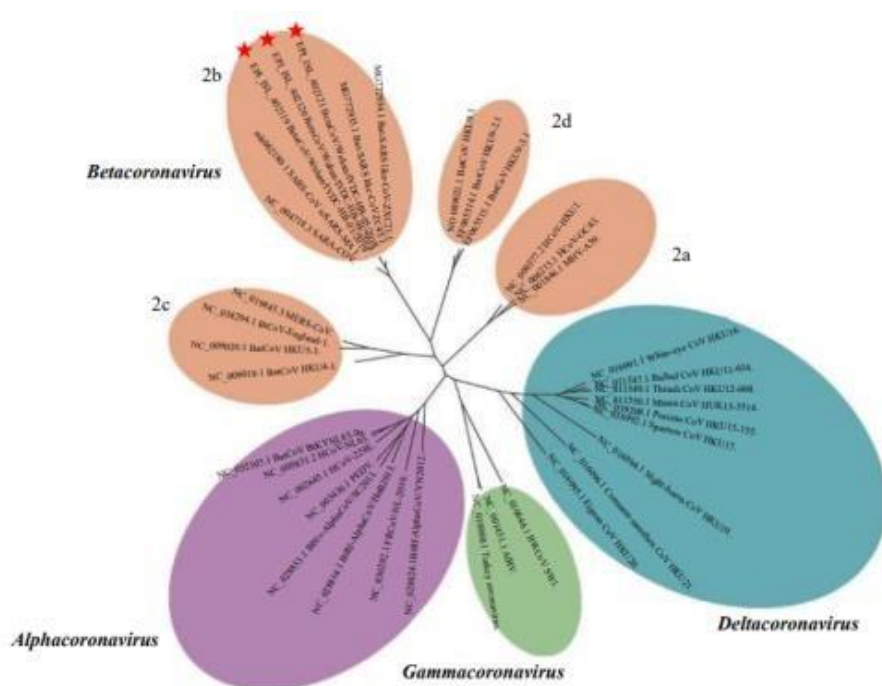
Şəkil 2. COVID-19 (betacoronavirus) elektron mikroskopik görüntüsü

Koronaviruslar *Coronaviridae* fəsiləsinə aiddir. Onlar dörd əsas növdə təsnif edilir: Alfa-, Betta, Qamma- və Delta Koronaviruslar. Bunlara insan, yarasa, donuz, pişik, köpək, gəmiricilər və ev quşlarında (ev və vəhşi heyvanlarda) rast gəlmək mümkündür.

İnsanlarda Koronavirusun yaratdığı xəstəlik spektri sadə soyuqdəymədən şiddətli kəskin tənəffüs çatmazlığı sindromuna (Şiddətli Kəskin Respirator Sindrom, SARS) qədər dəyişiklik göstərir. İnsan və heyvanlarda tənəffüs, bağırsaq, qaraciyər, nefrotik və nevroloji əlamətlərlə müşayiət olunan klinik mənzərələrə səbəb ola bilər.

Sanger sekvenləşdirmə, İllumina sekvenləşdirmə və nanopore sekvenləşdirmə kombinasiyası ilə yeni tip koronaviruslarının ilk tam genomu (COVID-19) bronxoalveolar lavaj mayesi nümunələrində aşkar edilmişdir. Üç fərqli kombinasiyada təsvir olunan COVID-19 virusunun səbəb olduğu yeni xəstəlik koronavirus pnevmoniyası (NCIP) adlandırılmışdır. COVID-19 koronavirus fəsiləsinin tipik xüsusiyyətlərinə malikdir və Betacoronavirus 2b növündəndir.

Bu ştammların və Betacoronavirusların genomlarının Bat SARS-a bənzər koronavirus izolyatı bat-SL-CoVZC45 ilə yaxından əlaqəli olduğu göstərilmişdir (**Şəkil 3**).

Şəkil 3. COVID-19 koronavirusun filogenetik əlaqəsi

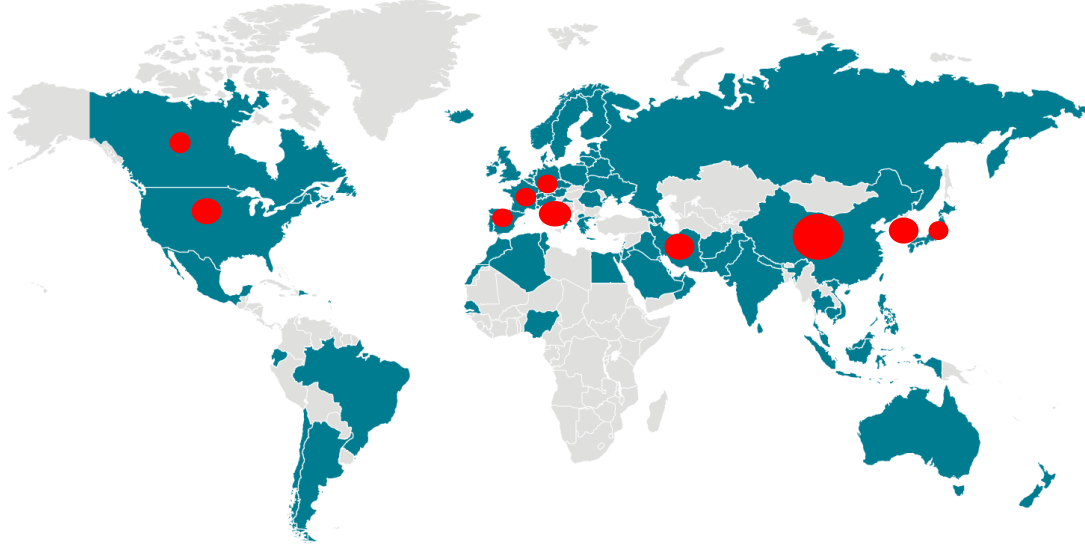
COVID-19, SARS-CoV və MERS-CoV-un da tərkibində olduğu beta-koronavirus fəsiləsinə daxil edilmişdir. SARS epidemiyasında letallıq 11%, MERS-CoV-da 35-50% olduğu halda, hazırda mövcud məlumatlarla birlikdə COVID-19 virusunun letallığı ilə bağlı hər hansı bir şərh vermək mümkün deyil. İlk təəssürlərdə asimptomatik halların da olması səbəbindən gedişatının yüngül ola biləcəyi düşünülə də, müşahidələrin davam etdirilməsi vacibdir.

Epidemiologiyası. Naməlum etiologiyalı pnevmoniya hadisələri 31 dekabr 2019-cu ildə Çinin Hubei əyalətinin Wuhan şəhərində baş vermişdir. Wuhanın cənubundakı Wuhan Güney Çin Dəniz məhsulları şəhər bazarının (müxtəlif heyvan növlərini satan topdansatış balıq və heyvandarlıq bazarı) işçilərinin əksəriyyətində rast gəlinəndi bildirilir. Bu yoluxma hadisələri qızdırma, təngnəfəslik və ikitərəfli ağciyər pnevmoniya infiltrasiyası ilə müşahidə olunmuş və indiyə qədər bildirilən ölüm halları daha çox yaşlı şəxslərdə olmuşdur.

İlk idxal yoluxma hadisəsi Taylandda 13 Yanvar 2020 tarixində bildirilən 61 yaşlı Çinli qadına aiddir. 14 yanvar 2020-ci ildə 30 yaşlarında bir kişi xəstəsinin Yaponiyanın Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən ikinci idxal yoluxma hadisəsi olduğu bildirilmişdir. Tayland və Yaponiyadan bildirilən iki idxal yoluxma hadisəsinin də Wuhan əyalətinə səyahət tarixçəsi olsa da, ilk xəstələnən qrupun müəyyən olunduğu dəniz məhsulları bazarına ziyarətləri olmamışdır. Bundan başqa, qitələrarası idxal hadisəsi haqqında hesabatlar da hazırlanmışdır.

31 dekabr 2019-cu ildə aşkar edilmiş pnevmoniya hadisələrinin törədicisi 7 yanvar 2020-ci ildə insanlarda əvvəllər aşkar edilməmiş yeni bir koronavirus (COVID-19) olaraq müəyyən olunmuşdur. Bu tarixdən sonra belə halların sayının artdığı bildirilir və tibb işçilərində xəstəliyin meydana çıxması onun insandan insana ötürüldüyünün göstəricisidir.

Dünya üzrə COVID-19 virusuna yoluxma halları (ÜST-ün məlumatına əsasən)

● Yoluxma halların sayı yüksək olan ölkələr

COVID-19 -da infeksiya mənbəyi və yoluxma yolları. İnfeksiya mənbəyi dəqiqləşdirilməyib. COVID-19-ların mənşəyi hələ araşdırılmaqdadır. Ancaq əldə olan məlumatlara görə yoluxma mənbəyinin Huanan Dəniz Məhsulları Topdansatış Bazarında qanunsuz satılan vəhşi heyvanlar olduğu güman edilir. Buna baxmayaraq insandan insana yoluxma, həmçinin tibb müəssisələrində də yoluxma halları qeyd edilmişdir. İndiyə qədər xəstəliyin yoluxma yolunun hava-damcı yolu olduğu bildirilir.

Orta inkubasiya dövrü barədə məlumatlar məhduddur. MERS-CoV və SARS-CoV epidemioloji məlumatlarına görə inkubasiya dövrü 14 günə qədər ola bilər. Mövcud məlumatlara görə, ağır gedişatlı xəstələrin nisbətinin və letallıq sürətinin çox da yüksək olmadığı müşahidələr əldə olunmuşdur. Ancaq gələcəkdə virusun genetik quruluşunda baş verə biləcək dəyişikliklərdən asılı olaraq bu vəziyyətin dəyişə biləcəyi istisna olunmur.

Hazırda kontagiozluq, inkubasiya dövrü və virusun ətraf mühitin təsirinə davamlılıq müddəti dəqiq məlum deyil.

Klinik xüsusiyyətlər. İnfeksiyanın əsas göstəriciləri tənəffüs simptomları, hərərət, öskürək və təngnəfəslikdir. Daha ciddi xəstəlik hallarında pnevmoniya, ağır kəskin tənəffüs yolu infeksiyası, böyrək çatışmazlığı və hətta ölüm baş verə bilər. Ancaq mövcud məlumatlar əsasında xəstəliyin şiddəti haqqında hələ ki, fikir söyləmək olmur.

Laborator Testlər. Nuklein turşusu amplifikasiya testləri. COVID-19 xəstəlik halı müşahidə olunanlarda tənəffüs yolu nümunələri virus Polimerazalı Zəncirvari Reaksiyası (PZR) metodu ilə araşdırılmalıdır. Əgər lazım olarsa nümunələr digər tənəffüs yolu xəstəlik törədici faktorları baxımından da araşdırılmalıdır. Xəstədə digər tənəffüs yolu patogenləri aşkar olunsada, koinfeksiyaların ola biləcəyini nəzərə alaraq COVID-19 mümkün yoluxma hallarına uyğun bütün xəstə nümunələri COVID-19 üçün yoxlanılmalıdır.

COVID-19 sekvenləşdirilmə məlumatları yeni paylaşılmış və PZR testləri tərtib edilmişdir. Spesifik PZR testləri qurulana qədər, laboratoriyaların pan - coronavirus testi və

ardınca sekvenləşdirmə analizi ilə təsdiqlənməsi tövsiyə olunur. Təsdiq xüsusilə pan-coronavirus testləri ilə müsbət nəticə verə bilən digər koronavirusların kənarlaşdırılması baxımından vacibdir. Dörd insan koronavirusu (HCoV-229E, HCoV-NL63, HCoV-HKU1 və HCoV-OC43) dünyada endemik olaraq müşahidə olunur ki, bunlardan son ikisi betakoronavirusdur. Bundan başqa, insanlarda zoonoz infeksiyalara səbəb olan digər iki betakoronavirus MERS-CoV və SARS viruslarıdır.

Seroloji testlər. Seroloji testlər spesifik virus qruplarına qarşı immun cavabın təsdiqlənməsi üçün faydalıdır. Seroloji testlər üçün iki serum nümunəsi (kəskin və sağalma dövrü) tələb olunur.

Sekvenləşdirmə. Sekvenləşdirmə məlumatları virusun mənşəyini və necə yayıldığını müəyyənləşdirmək üçün olduqca vacibdir. ÜST laboratoriyaların əldə etdiyi sekans məlumatlarını müvafiq platformalarda (GenBank, GISAID və s.) paylaşmağın vacibliyini bildirmişdir.

II. XƏSTƏLİYİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ İDARƏ OLUNMASI

Aşağıdakı iki haldan hər hansı birinə uyğun olan hadisələr şübhəli yoluxma halı kimi qiymətləndirilir:

1. Klinikanın başqa bir etiologiya ilə izah edilə bilmədiyi Şiddətli Kəskin Respirator İnfeksiya (SARI) (qızdırma, öskürək və xəstəxanaya stasionar müalicə tələbi)¹ olması (immuniteti zəif olan xəstələrdə klinik mənzərə atipik gedişli ola bilər) və aşağıdakılardan ən azı birinin olması;
 - Xəstəlik əlamətləri başlamazdan əvvəlki son 14 gündə yüksək riskli ölkələrə səyahət;
 - Yaşayış yerindən və səyahət keçmişindən asılı olmayaraq COVID-19 infeksiyalı xəstələrin müalicə olunduğu bölmələrdə çalışan tibb işçiləri;
2. İstənilən ağırlıqda kəskin respirator xəstəliyi və simptomların başlanmasından əvvəlki son 14 gün ərzində aşağıdakılardan hər hansı biri olan şəxs:
 - COVID-19 infeksiyası təsdiqlənmiş xəstə ilə yaxın təmas;
 - Xəstəxana ilə əlaqəli COVID-19 infeksiyası olan ölkədəki bir tibb müəssisəsində olmaq;
 - Xəstəliyin müşahidə olunduğu ölkələrdə (xüsusilə Çin Xalq Respublikası, İran, İtaliya, Cənubi Koreya) olmaq;

Təsdiqlənmiş yoluxma halı: Şübhəli yoluxma halına uyğun şəxslərdə, laborator metodlarla COVID-19 -un təyin olunması.

Şübhəli/təsdiqlənmiş COVID-19 hallarının idarə edilməsi, “**Şübhəli halların İdarə Olunma Alqoritmi**”nə əsasən aparılır.

* *İmmunsupressiv xəstələrdə klinik mənzərənin atipik gedişli ola biləcəyi diqqətə alınmalıdır.*

Şübhəli hala uyğun xəstədən alınmış nümunələrdə mövsümi tənəffüs yolu virusu və ya bakterial törədicinin aşkar olunması COVID-19 virusunun varlığını inkar etmir.

HCoV-229E, HCoV-OC43, HCoV-NL63 və HKU1-CoV; mövsümi tənəffüs yolu virusları olub COVID-19-dan fərqlidir.

¹ Stasionar müalicə ehtiyacı (hipoksemiya, tənəffüs nizamısızlığı, tənəffüs qüsuru, hipotenziya, ikitərəfli radioloji əlamətlər, konfuziya kimi əlamətlərə görə) aparılır

ŞÜBHƏLİ HALLARIN İDARƏ OLUNMA ALQORİTMİ

Şübhəli Hal: müəyyən edildikdə **103 TTY xidmətinə** məlumat verilir.

103 TTY xidməti şübhəli hal barədə müvafiq **Şəhər və ya Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının (RMX) Yoluxucu Xəstəliklər Şöbəsini** məlumatlandırır.

TİBB MÜƏSSİSƏSİ

- Xəstəxana tərəfindən TƏBİB-in **Xəstəliklərin Kontrolu və Profilaktikası (XKP) Şöbəsinə** yoluxma şübhəsi barədə ən qısa zamanda məlumat verilir.
- Məlumat U07.3 XBT 10 diaqnoz kodu istifadə olunaraq verilir.
- COVID-19 şübhəli hal müvafiq RMX-nin Yoluxucu Xəstəliklər Şöbəsində yerləşdirilir. Personalın təmasdan və hava-damcı infeksiyasından qorunması üçün izolyasiya tədbirləri görülür, xəstə bir nəfərlik otaqda analiz nəticələri çıxana qədər saxlanılır.
- Uyğun nümunə alınaraq müvafiq şəraitdə saxlanılır.*
- **COVID-19 Şübhəli hal barədə Məlumat Forması** doldurulur (Forma ddcp@tabib.gov.az elektron adresinə göndərilir).
- Məlumat Formasının surəti və nümunə ən qısa müddətdə TƏBİB tərəfindən müəyyən edilən diaqnostik laboratoriyaya çatdırılır.
- Təsdiqlənən hallar müşahidə və müalicə üçün 103 TTY xidməti vasitəsilə TƏBİB tərəfindən müəyyən edilmiş müalicə-karantin xəstəxanasına göndərilir.
- Təsdiqlənmiş hallardan intensiv terapiya ehtiyacı olan və ya intubasiya olunmuş xəstələr həmin xəstəxananın reanimasiya şöbəsində təqib edilir.
- Yoluxma hallarının çoxalmasına şübhə yaranması zamanı TƏBİB-in XKP Şöbəsi ilə koordinasiya şəkildə yoluxmalar arasında epidemioloji əlaqə araşdırılır.
- Diaqnostik Laboratoriyalar analiz nəticələrini TƏBİB-ə göndərir.

TƏBİB TƏRƏFİNDƏN MÜƏYYƏN EDİLMİŞ DİAQNOSTİK LABORATORİYALAR

Tibb müəssisəsi tərəfindən göndərilən nümunələrin analizini icra edir. Nəticələr TƏBİB-in XKP Şöbəsinə bildirilir.

- * Nümunə kimi tənəffüs yollarından yaxma götürülür, "Virus üçün Transport Mühiti"ndə (VTM) göndərilir. Traxéal aspirat, bronxoalveolar lavaj, bəlgəm kimi materiallar da götürülə bilər. Bunun üçün steril, burğulu qapaqlı və sızdırmayan qablara 2-3 ml nümunə alınmalıdır. Material götürüldükdən dərhal sonra soyuducuda (2-8°C-də) saxlanılmalı və ən gec 72 saat müddətində laboratoriyaya çatdırılmalıdır.

Hava Nəqliyyatında Profilaktik Tədbirlər

- Bütün səfərlər təyyarədə uçuş heyəti tərəfindən onlara təqdim olunan "**Səfərin əlaqələndirmə məlumat forması**"nı doldurur.
- Uçuş heyəti doldurulmuş formaları səfərlərin siyahısı ilə birlikdə gömrük xidməti

əməkdaşına təqdim edir, formalar hava limanının tibb məntəqəsinə təhvil verilir.

- Ölkəmizə təyyarə ilə gələn bütün sərnişinlər, əgər onlarda müvafiq simptomlar meydana çıxarsa, səhiyyə xidmətlərindən necə istifadə edəcəkləri barədə məlumatlandırılmalıdır.
- Təyyarədə və ya hava limanında aşkar olunan şübhəli hallar aşağıdakı **qaydalara** əsasən yönləndirilir:

Simptomlu Xəstə Təyyarədə Aşkarlanarsa

- Pilot tərəfindən xəstəlik halı mərkəzə bildirilir.
- Mərkəz tərəfindən bu hal hava limanı tibb məntəqəsinə/hava limanı əməliyyat mərkəzinə bildirilir.
- İki ön, iki arxa və iki yan oturmaqda olan sərnişinlərin məlumatları alınır, TƏBİB-ə bildirilir
- Tibb məntəqəsi yoluxma halını təyyarədə qiymətləndirir.
- Tibb məntəqəsi 103 TTY xidmətinə məlumat verir.
- Tibb məntəqəsi xəstəlik halını qiymətləndirdikdən sonra, "COVID-19 Şübhəli hal barədə məlumat forması" ilə birlikdə xəstəni 103 TTY əməkdaşlarına təhvil verir.
- COVID-19 şübhəli xəstə, 103 TTY xidməti vasitəsilə TƏBİB tərəfindən müəyyən edilmiş karantin xəstəxanalarına daşınır.
- Xəstə burada "**Şübhəli yoluxma halı Müşahidə Alqoritmi**"nə uyğun idarə olunur.
- Xəstədən götürülmüş nümunənin analiz nəticəsi, TƏBİB-ə göndərilir.
- Təsdiqlənən hallar müşahidə və müalicə üçün 103 TTY xidməti vasitəsilə TƏBİB tərəfindən müəyyən edilmiş müalicə-karantin xəstəxanasına göndərilir.

Simptomlu Xəstə Hava Limanında Aşkarlanarsa

- Beynəlxalq sərnişin terminallarının girişinə mümkün qədər ən yaxın sahədə termal kamera sistemləri yerləşdirilir (termal kameranın yanında təlim keçmiş, tibbi maskası, qeyri steril əlcəyi və eynəyi olan ən az 2 tibb işçisi olmalıdır).
- Termal kamerada hərarəti müəyyən edilmiş şəxslərin; həmçinin təyyarə gözləmə, istirahət və s. sahələrində, hərarəti və/və ya tənəffüs yolu simptomları olan şəxslərin tibbi maska geyinmələri təmin olunur.

1) Şübhəli yoluxma halına uyğun vəziyyətlərdə;

- Şəxs tibb məntəqəsinə aparılır
- Tibb məntəqəsi 103 TTY xidmətinə məlumat verir
- Tibb məntəqəsi xəstəlik halını qiymətləndirdikdən sonra, "COVID-19 Şübhəli hal barədə məlumat forması" ilə birlikdə xəstəni 103 TTY əməkdaşlarına təhvil verir.
- Şəxsin gəldiyi hava yolu şirkəti ilə əlaqə yaradılır, iki ön, iki arxa və iki yan oturmaqlardakı şəxslərin məlumatları götürülür və TƏBİB-ə bildirilir.
- COVID-19 şübhəli xəstə, 103 TTY xidməti vasitəsilə TƏBİB tərəfindən müəyyən edilmiş karantin xəstəxanalarına daşınır.
- Xəstə burada "**Şübhəli yoluxma halı Müşahidə Alqoritmi**"nə uyğun idarə olunur.
- Xəstədən götürülmüş nümunənin analiz nəticəsi, TƏBİB-ə göndərilir.
- Təsdiqlənən hallar müşahidə və müalicə üçün 103 TTY xidməti vasitəsilə TƏBİB tərə-

findən müəyyən edilmiş müalicə-karantin xəstəxanasına göndərilir.

2) Şübhəli yoluxma halına uyğun olmayan vəziyyətlərdə;

- Transfer sərnəşindərsə məlumatlandırılaraq uçuşuna icazə verilir.
- Transfer yolu ilə getməyən sərnəşinlərin qeydiyyatı aparılır, onlar profilaktik tədbirlər barədə məlumatlandırılır, ölkəyə girişlərinə icazə verilir.

NÜMUNƏLƏRİN GÖTÜRÜLMƏSİ, SAXLANILMASI VƏ GÖNDƏRİLMƏSİ

Nümunələrin götürülməsi (Nümunələrin alınması və saxlanması haqqında ətraflı məlumatlar **cədvəldə** göstərilmişdir).

Aşağı tənəffüs yollarından endotraxeal aspirat və ya bronxoalveolar lavaj nümunələrinə üstünlük verilməlidir. Aşağı tənəffüs yollarından nümunə götürülməsi mümkün olmadıqda, ya da aşağı tənəffüs yolları simptomları olmadığı hallarda nazofaringeal yuyuntu və ya orofaringeal (**Şəkil 4**) və nazofaringeal (**Şəkil 5**) yaxma nümunələri ilə birlikdə göndərilməlidir.

Mümkün yoluxma halına uyğun və infeksiyon əlamətləri ağırlaşaraq davam edən şəxslərdən götürülmüş ilk yuxarı tənəffüs yolu nümunəsi ilə test nəticəsinin mənfi olması COVID-19 infeksiya şübhəsini inkar etmir. Daha əsaslı şübhə olan hallarda şəxsdən yeni bir nümunə götürülməlidir (mümkündürsə əvvəlki nümunədən fərqli bir bölgədən) və test təkrarlanmalıdır. İki gün ərzində ardıcıl 2 nümunənin götürülməsi kifayətdir. İntensiv terapiya tibbi xidmətinə ehtiyacı olan xəstələrdən gündəlik nümunələr göndərilə bilər (maksimum 2 nümunə).

Cədvəl: Simptomatik xəstələrdən götürülə biləcək nümunə növləri:

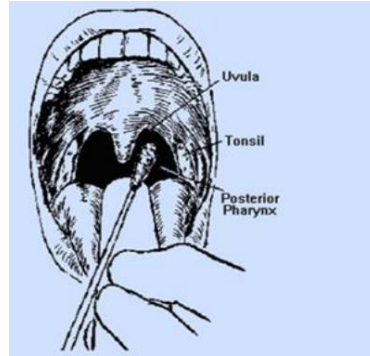
Nümunənin növü	Nümunə qabı	Daşınma	Testə qədər saxlanması	Şərh
Nazofaringeal və orofaringeal yaxma	Virus Transport Mühiti (VTM)	4 °C	≤5 gün: 4 °C >5 gün: -70°C	Virus yükünü artırmaq üçün nazofaringeal və orofaringeal sürüntü eyni sınaq şüşəsinə qoyulmalıdır
Bronxoalveolyar lavaj	Steril sızdırmayan qab və ya VTM	4 °C	≤48 saat: 4 °C >48 saat:-70°C	Patogen faktor durulassa da qiymətli nümunədir
Endotraxeal aspirat, nazofaringeal aspirat və ya nazal yuyuntu məhlulu	Steril sızdırmayan qab və ya VTM	4 °C	≤48 saat: 4 °C >48 saat:-70°C	
Bəlgəm	Steril sızdırmayan qab	4 °C	≤48 saat: 4 °C >48 saat:-70°C	Nümunənin aşağı tənəffüs yollarından alındığına əmin olunmalıdır
Biopsiya və ya autopsiya materialı	Steril sızdırmayan qab (FTS-li)	4 °C	≤24 saat: 4 °C >24 saat:-70°C	
Zərdab (kəskin və kəskin fazadan 2-4 həftə sonra sağalma olmaqla 2 nümunə)	Zərdab üçün sınaq şüşəsi (3-5 ml)	4 °C	≤5 gün: 4 °C >5 gün: -70 °C	Cüt nümunə: • kəskin: xəstəliyin ilk həftəsində • Sağalma: 2-3 həftədən sonra

Nümunənin götürülmə və göndərilməsi zamanı təhlükəsizlik qaydaları:

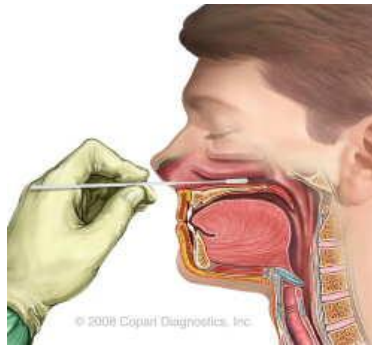
- Götürülmüş bütün nümunələr potensial yoluxucu hesab edilməli, nümunə alınma proseduru damlacıq, aerosolizasiyaya səbəb olan proses hesab edilməli və bunun üçün fərdi qoruyucu vasitələrdən istifadə olunmalıdır.
- Bundan başqa, nümunələri alan və göndərən şəxslər infeksiyadan qorunma və nəzarət prosedurlarına, milli və beynəlxalq yoluxucu agentlərin daşınması qaydalarına tabe olmalıdırlar.
- Nümunələrin düzgün etiketləndiyindən, istək formalarının düzgün doldurulduğundan və klinik məlumatların təmin olunmasından əmin olunmalıdır.
- Laboratoriya ilə yaxından əlaqə qurulmalı və lazım olduqda məlumat əldə edilməlidir.
- Laboratoriyalarda nümunələrin uyğun və təcili işlənilməsini, yetərli bioloji təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsini təmin etmək üçün əlaqə və məlumat mübadiləsi vacibdir.
- Nümunə göndərilmədən əvvəl mütləq laboratoriyaya məlumat verilməlidir.

Qeydiyyatda alınmalı məlumatlar:

- a) Xəstə haqqında məlumat - adı, doğum tarixi, cinsi, yaşayış ünvanı, əlaqə məlumatları, barkod nömrəsi və s. digər zəruri məlumatlar (məsələn, xəstəxana nömrəsi, xəstəxana adı, ünvanı, həkimin adı, əlaqə məlumatları)
- b) Nümunənin götürüldüyü tarix və saat
- c) Nümunənin götürüldüyü anatomik bölgə və yer
- d) Tələb olunan testlər
- e) Klinik simptomlar və xəstə məlumatları (epidemioloji məlumat, risk faktorları, peyvənd statusu və antimikrob müalicələr)

Şəkil 4: Orofaringeal yaxmanın alınması

Şəkil 5: Nazofaringeal yaxmanın alınması

TƏMASDA OLANLARIN MÜŞAHİDƏSİ

Təsdiqlənmiş və ya COVID-19 şübhəli şəxslə müvafiq qoruyucu vasitələrdən istifadə etmədən yaxın təmasda olanlar, qorunmasız təmasdan sonrakı 14 gün ərzində TƏBİB-in müvafiq ərazi tibb müəssisəsi və ərazi üzrə Gigiyena və Epidemiologiya Mərkəzi (GEM) tərəfindən evdə müşahidə edilməlidirlər;

“Təmasda olan şəxslərə dair məlumat forması” TƏBİB-in ddcp@tabib.gov.az adresinə göndərilir. Evdə nəzarətdə olan şəxslərin temperatur, öskürək, tənəffüs çətinliyi, üşümə-titrəmə, bədən ağrıları, boğaz ağrısı, baş ağrısı, ishal, ürək bulanma/qusma və burun axıntısı kimi simptomlarının olub-olmaması barədə məlumatlar hər gün telefonla alınmalıdır. **“Təmasda olan şəxslərin Müşahidə Forması”** ərazi üzrə tibb müəssisəsi tərəfindən gündəlik doldurularaq TƏBİB-in ddcp@tabib.gov.az adresinə göndərilir.

COVID-19 infeksiyasına şübhəli şəxslə təmasdan sonra şübhəlinin test nəticəsi neqativ çıxdıqda təmasda olanın müşahidəsi dayandırılır; pozitiv çıxarsa müşahidə 14-cü günə qədər davam etdirilir.

Təmasda olanların başqa bir səbəblə xəstəxanaya aparılması vacib deyilsə, 14 gün ərzində evdən çıxmamaları və ictimai yerlərdən uzaq durmaları tələb olunur. Evdən çıxmaq məcburiyyətində olduqda, tibbi maska geyinilməlidir. Temperatur və ya tənəffüs çatışmazlığı simptomları inkişaf edərsə, **Şübhəli halların İdarə olunma Alqoritminə** uyğun olaraq hərəkət edilməlidir.

A) Yaxın təmasda olan şəxs

- COVID-19 yoluxmuş hər hansı tibb işçisi ilə birlikdə işləyən, müvafiq qoruyucu vasitələrdən istifadə etməyən şəxslər;
- COVID-19 xəstəsi ilə eyni qapalı mühitdə olanlar
- Təsdiqlənmiş xəstəni ziyarət edənlər
- COVID-19 xəstələri ilə eyni məkanda yaxın məsafədə işləyən və ya məktəbəqədər təhsil müəssisələrində eyni otaqda olan, məktəbdə eyni sinifdə və yaxın sırada oturan şəxslər, müəllimlər
- COVID-19 xəstələri ilə birlikdə səyahət edən şəxslər
- COVID-19 xəstələri ilə eyni evdə yaşayan şəxslər
- COVID-19 xəstələri ilə eyni ofisdə işləyənlər

B) Təyyarədə təmasda olan

- COVID-19 diaqnozu təsdiqlənmiş və ya şübhəli şəxs ilə təyyarədə birlikdə uçan sərnişinlərin iki ön, iki arxa və iki yan tərəfindəki oturacaqda olanlar iki həftə ərzində müşahidə edilməlidirlər.
- Təyyarə içərisində təsdiqlənmiş və ya şübhəli hallara uyğun xəstəyə xidmət göstərən uçuş heyəti üzvünün simptomları təqib edilir. Əgər şübhəli halın analiz nəticəsi pozitiv çıxarsa simptomların inkişafından birbaşa asılı olmayaraq, təmasdan sonrakı 14 gün ərzində uçuşa çıxmasına icazə verilmir. Həmçinin, simptomlar analiz nəticəsindən əvvəl meydana çıxarsa təmasdan sonrakı 14 gün

ərzində uçuşa icazə verilmir. Analiz nəticəsi neqativ olduğu halda uçuşa icazə verilir.

Təmasda olan şəxslərin müşahidəsi, **“Təmasda olan şəxslərin müşahidə alqoritmi”**nə uyğun aparılmalıdır.

TƏMASDA OLAN ŞƏXSLƏRİN MÜŞAHİDƏ ALQORİTMİ

TƏBİB-in ərazi üzrə tibb müəssisəsi və GEM

- Təmasda olan bütün şəxslər ərazi üzrə tibb müəssisəsi və GEM tərəfindən aşkar olunur.
- **“Təmasda olan şəxslərə dair məlumat forması”** hər bir təmasda olan şəxs üçün ayrıca doldurulur, TƏBİB-in ddcp@tabib.gov.az adresinə göndərilir.
- Aşkar olunan şəxslərin siyahısı tərtib olunur, son təmasdan sonrakı 14 gün ərzində **ərazi üzrə tibb müəssisəsi və GEM** tərəfindən telefon vasitəsilə nəzarətdə saxlanılır.
- Təmasda olanlar; xüsusilə temperatur və tənəffüs yolu simptomları baxımından təqib olunmalıdır: bu şəxslərdə üşütmə-titrəmə, əzələ ağrıları, boğaz ağrısı, ishal, ürəkbulanma/qusma və burun axıntısı kimi digər simptomlar nəzərə alınaraq telefon ilə gündəlik təqib edilməli, ehtiyac olduqda evdə müayinə olunmalıdırlar. **“Təmasda olan şəxslərin Müşahidə Forması”** ərazi üzrə tibb müəssisəsi tərəfindən gündəlik doldurularaq TƏBİB-in ddcp@tabib.gov.az adresinə göndərilir.
- Təmasda olan şəxslərin başqa bir səbəblə xəstəxanada yatırılması tələb olunmursa, onların 14 gün evdən çıxmamaları və ictimai yerlərdən uzaq olmaları tələb olunur. Müvafiq simptomlar inkişaf edərsə, **“Şübhəli halların İdarə olunma Alqoritmi”**nə uyğun hərəkət edilir.

III. İNFEKSION NƏZARƏT VƏ İZOLYASIYA

Hal hazırda virusun eliminasiya və yoluxduruculuq müddəti bilinmədiyi üçün, xəstə tibb müəssisəsində olduğu müddət ərzində izolyasiya tədbirləri davam etdirilməlidir.

COVID-19-un zoonoz olduğu düşünüləndə, son məlumatlarda virusun insandan insana yoluxması təsdiqlənmişdir. Buna görə, COVID-19-un yoluxduğu düşünülən hallara standart və hava-damcı izolyasiyası tədbirləri görülməlidir.

Xəstəxanaya yerləşdirmə: COVID-19 xəstəliyi təsdiq olunmuş şəxslər TƏBİB tərəfindən müəyyən edilmiş, mexaniki tənəffüs dəstəyi təmin edə biləcək multidisiplinar xəstəxanalarda təcib və müalicə edilə bilər. Tibb müəssisələrində standart infeksiyadan qorunma və nəzarət tədbirləri tətbiq olunmalıdır. Əlavə olaraq, təmas və hava-damcı infeksiyasından qorunma tədbirləri xəstə asimptomatik olana qədər davam etdirilməlidir.

Tibb müəssisəsində xəstəliyin yayılmasının qarşısının alınması üçün aşağıdakı qorunma və nəzarət tədbirləri görülməlidir:

COVID-19 infeksiyası üçün hava-damcı və təmas profilaktik tədbirlərinin müddəti: tibb müəssisələrində standart infeksiyadan qorunma və nəzarət tədbirləri tətbiq olunmalıdır. Buna əlavə olaraq təmas və hava-damcı qorunma tədbirlərinin tətbiq olunması xəstəliyin bütün simptomları itənə qədər davam etdirilməlidir.

Şübhəli/Təsdiqlənmiş COVID-19 yoluxma halları ilə 1 metrədən daha yaxın məsafədə təmasda olan personal üçün lazım olan şəxsi qoruyucu ləvazimatlar:

- Əlcək
- Önlük
- Tibbi maska
- N95 maska (Sadəcə hava-damcı/aerozolizasiyaya səbəb olan prosedur zamanı)²
- Üz qoruyucu
- Eynək
- Maye sabun
- Spirt əsaslı əl dezenfektantı, stasionar səhiyyə müəssisələri tərəfindən lazımı miqdarda təmin edilməlidir.

Xəstə otağının xüsusiyyətləri:

1. COVID-19 xəstəliyinə şübhə olan və ya diaqnozu təsdiqlənmiş xəstələrin xəstəxanada qalmaları zamanı yoluxmasının qarşısının alınması məqsədilə standart, təmas və hava-damcı tədbirlərinə ciddi riayət olunmalıdır.
2. Xəstələr bir nəfərlik, xüsusi hamam və tualeti olan, qapısı bağlana bilən bir otaqda olmalıdırlar (əgər otaq havalandırılmasında hepafiltr istifadə olunmursa, hava təkrar içəri daxil olamayacaq şəkildə havalandırma təmin edilməlidir).

² Hava-damcı/aerozolizasiyaya səbəb olan prosedur; aspirasiya, bronxoalveolyar lavaj, intubasiya, tənəffüs yolu nümunələrinin alınması

3. Bir nəfərlik otaqlar olmayan hallarda COVID-19 diaqnozu təsdiqlənən xəstələr eyni otaqda yerləşdirilə bilər, ancaq mümkün yoluxma hallarında xəstələrin ayrı yerləşdirilməsinə üstünlük verilməlidir. Məcburi vəziyyətlərdə isə COVID-19 -un mümkün yoluxma hallarının eyni otaqda xəstə yataqları arasındakı məsafə ən az 1m olmaq şərtilə yerləşdirilməsinə icazə verilir.
4. İstifadə olunacaq tibbi vəsaitlər hər xəstə üçün ayrıca olmalı və otaqdan kənara çıxarılmamalıdır. Xəstələr arasında ləvazimatların ortaq istifadəsinə icazə verilməməlidir. Əgər istifadə olunacaq ləvazimat (steteskop, termometr) birdən artıq xəstə tərəfindən istifadə edilsə, bu zaman hər istifadədən sonra təmizlənməli və dezinfeksiya edilməlidir.
5. Tibbi ehtiyac olmadıqda xəstələrin otaqdan və ya ərazidən başqa bir yerə daşınmasına yol verilməməlidir. COVID-19 yoluxmuş xəstələr üçün ayrıca portativ rentgen və ya digər vacib diaqnostik cihazlar istifadə olunmalıdır. Ancaq portativ cihazlar yoxdur və xəstənin daşınmasına ehtiyac varsa, bu zaman daşınma prosesi personal, digər xəstələr və ziyarətçilər ilə təması minimuma endirilməklə əvvəlcədən müəyyən olunmalı, xəstə transfer zamanı tibbi maska taxmalıdır.
6. Xəstənin daşınması zamanı məsul tibbi personal uyğun qoruyucu ləvazimatlarla təmin olunmalı və əl gigiyenasına xüsusi diqqət yetirməlidir.
7. Xəstənin təmas etdiyi səthlər mütəmadi olaraq təmizlənməli və dezinfeksiya olunmalıdır.

Xəstə otağına giriş və xəstəyə yanaşma

1. Xəstə otağına giriş məhdudlaşdırılmalı, yalnız xəstənin müalicəsinə məsul və girişi vacib olan personalın otağa daxil olmasına icazə verilməli, ziyarətçilərin girişi qadağan olunmalı, müşayiətçiyə ehtiyac olduğu hallarda bir nəfərlə məhdudlaşdırılmalıdır.
2. Xəstə otağına girişlərdə şəxsi qoruyucu vasitələr (əlcək, önlük - steril olmayan, əsasən su keçirməyən və qollu), tibbi maska, N95 maska, üz qoruyucu, eynək, spirt əsaslı əl dezinfektantı hazır şəkildə olmalıdır;
3. Xəstə otağına girən bütün şəxslər əlcək, önlük, tibbi maska istifadə etməlidir.
4. Müayinə, müalicə və xəstəyə qulluq edən şəxslər əlcək, tibbi maska istifadə etməlidirlər. Xəstənin sekresiyası və ya ifrazatlarının aerosolizasiyasına səbəb ola biləcək müdaxilə hallarında N95/FFP2 maska və üz sipərliyinin istifadəsinə diqqət edilməlidir.
5. Şəxsi qoruyucu vasitələr geyinilərkən (önlük, maska, eynək, üz qoruyucu və əlcək) və çıxarılanda (əlcək, önlük, eynək, üz qoruyucu maska) ardıcılıq qaydalarına riayət olunmalıdır.
6. Əlcəyin tamlığı pozulduqda və ya çirkləndikdə əlcək çıxarılaraq, əl gigiyenası təmin edilməli və yeni əlcək geyinilməlidir.
7. Aerosolizasiyaya səbəb ola biləcək prosedur zamanı xəstə otağında vacib tibb personalından əlavə heç kim olmamalıdır. Prosedur zamanı qapının bağlı olması təmin edilməli, prosedurdan sonra bir müddət giriş-çıkış daxil qapı açıq olmamalıdır.
8. Xəstəyə təmasdan əvvəl və sonra əl gigiyenasına diqqət edilməlidir. Bu məqsədlə sabun, su və ya spirt əsaslı dezenfektanlar istifadə oluna bilər. Əllər gözlə görünən dərəcədə çirklidirsə, əl dezenfektantı əvəzinə mutləq su və sabunla yuyulmalıdır.

9. Tibbi göstəriş olmayınca xəstə otaqdan çıxarılmamalıdır, otaqdan çıxması vacibdirsə, tibbi maska ilə transfer edilməlidir.
10. Xəstənin olduğu məkan və ətrafın təmizliyində, xəstənin nəqlində istifadə olunan ambulanslar da daxil olmaqla standart təmizlik proseduru tətbiq olunmalıdır.
11. Xəstə ifrazatı və sekresiyası ilə kontaminasiya olunmuş səthlərin və ambulansın təmizliyi müvafiq qaydalara və rəhbərliklərə uyğun olaraq təmin edilməlidir.
12. Xəstə otağı boşaldıqdan sonra otaq təmizliyi və səthlərin dezinfeksiyası aparılır, otağın havalandırılmasından sonra otağa yeni bir xəstə alınabilir.

COVID-19 diaqnozu qoyulmuş xəstəyə ölümündən sonra, autopsiya edən şəxslər və ya morq işçilərinin təmasları zamanı qalın əlcək, N95 maska, eynək və önlük istifadə olunmalıdır.

Şübhəli/təsdiqlənmiş COVID-19 xəstəlik hallarının ölüm ilə nəticələnməsi zamanı xüsusi bir dəfn proseduru yoxdur. Standart dəfn qaydaları tətbiq olunur.

Xəstələrin daşınması:

1. Ambulanslarda şəxsi qoruyucu ləvazimatlar hazır saxlanmalıdır.
2. Xəstə ilk tibb müəssisəsinə təhvil verilənə və ambulans təmizlənməyə qədər şəxsi qoruyucu vasitələr istifadə olunmalıdır. Xəstəyə sekresiyasının və ya bədən ifrazatının aerosolizasiyasına səbəb ola biləcək müdaxilə edildikdə N95/FFP2 maska və üz sipərliliyi istifadə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.
3. Şübhəli/təsdiqlənmiş COVID-19 xəstəsinin nəqlindən sonra ambulanslar təmizlənməli və dezinfeksiya olunmalıdır. Təmizləmə işləri şəxsi qoruyucu vasitələrdən istifadə etməklə aparılmalıdır.
4. Müvafiq qaydalara və rəhbərliklərə uyğun olaraq ambulans təmizliyi təmin edilməlidir.
5. Ambulans təmizlənmədən çağırışa göndərilməməlidir.

Tibb müəssisəsinə müraciət edən xəstələrin idarə olunması.

Xəstəliyin yayılmasına nəzarət etmək üçün:

1. Şübhəli/təsdiq olunmuş hallarda xəstənin mümkün olduğu qədər əvvəlcədən məlumatlandıraraq xəstəxanaya müraciəti təmin edilməlidir.
2. Müayinələrdə növbə gözləməməsi təmin edilməlidir.
3. Mümkündürsə, xidmət göstərəcək personal ayrılmalıdır.
4. Təcili yardıma müraciət edən simptomatik xəstələr ayrıca gözləmə otağına alınmalıdır.

Şübhəli/təsdiqlənmiş COVID-19 xəstəlik halına aid tullantılar: riskli tibbi tullantıların idarə olunması qaydalarına uyğun olaraq utilizasiya edilməlidir.

Xüsusi qeyd: COVID-19 infeksiyası olan xəstəyə qulluq edən tibb işçisi xəstə ilə təmasdan sonrakı 14 gün ərzində özündə kəskin xəstəliyə uyğun hər hansı bir simptom görürsə, mütləq həkimlərə xəbər verməli və lazımi tədbirlər görülməlidir.

Evdə asimptomatik COVID-19 hallarının müşahidəsi

1) Asimptomatik xəstənin evdə müşahidəsi

Zəruri vəziyyətlərdə Nazirlər Kabineti yanında operativ qərargahın xüsusi qərarı ilə xəstəxanaya yerləşdirilməsinə ehtiyac duyulmayan və xroniki xəstəliyi (ağciyər, ürək, böyrək çatışmazlığı və ya immun çatışmazlığı və s.) olmayan şübhəli/təsdiqlənmiş COVID-19 halları evdə təqib oluna bilər.

1. Evdə nəzarət edilən xəstələr sağalana qədər ərazi üzrə tibb müəssisəsi və GEM tərəfindən təqib edilməlidir.
2. Evdə yoluxma riskinin qarşısını almaq üçün evdə izlənen xəstələr, mümkünsə, yaxşı havalandırılan ayrı bir otaqda, əgər bu mümkün deyilsə, digər insanlardan ən azı 1 metr məsafədə oturmaldırlar. Xəstənin yaxınları maska geyməli, maska nəmlənibsə, onu dəyişdirməlidirlər.
3. Xəstə ziyarətçi qəbul etməməlidir.
4. Xəstəyə qulluq bir nəfər sağlam insan tərəfindən aparılmalıdır.
5. Xəstənin ev daxilində hərəkəti məhdud olmalıdır; tualet və vanna otağı kimi ümumi istifadə olunan sahələr yaxşı havalandırılmalıdır.
6. Xəstə və yaxınları tənəffüs gigiyenası barədə maarifləndirilməlidir (məs., öskürək və ya asqırma zamanı ağız kağız salfetlə örtülməli, salfetlər deşiksiz bir sellofan torbaya qoyulmalı, ağız bağlanaraq ikinci bir sellofan torbaya atılmalı, əlləri tez-tez yuyulmalıdır).
7. Xəstə şəxsi əşyalarını başqaları ilə bölüşməməli və ya digər ev sakinlərinin stəkan, boşqab, dəsmal kimi əşyalarından istifadə etməməlidir; istifadə etməli olduqda bu əşyaları sabun və su ilə yaxşıca yumalıdır. Xəstənin istifadə etdiyi geyimlər 60-90°C-də normal yuyucu vasitə ilə yuyulmalıdır.
8. Potensial xəstənin geyimlərini, otağını və s. təmizləyərkən əlcəklərdən istifadə edilməlidir.
9. Ailə üzvləri öz sağlamlıq vəziyyətlərinə diqqət etməli və əlamətlər olduqda səhiyyə müəssisəsinə müraciət etməlidirlər.
10. Şübhəli yoluxma halının simptomlarına diqqət edilməli, vəziyyət pisləşdikdə təcili tibbi yardım çağırılmalı və xəstənin vəziyyəti barədə səhiyyə müəssisəsinə məlumat verilməlidir.
11. Xəstənin daşınması zəruridirsə, bu zamanı işçilərin tibbi maskalar taxdıqlarına əmin olmaq lazımdır.

COVID-19 infeksiyası təsdiqlənmiş və ya müayinəsi davam edən xəstə ilə sıx təmasda olanlar son təmasdan sonrakı 14 gün ərzində gündə 2 dəfə temperaturlarını ölçməli, öskürək, tənəffüs çətinliyi, titrəmə, bədən, boğaz, baş ağrısı, ishal, ürəkbulanma/qusma və burun axma kimi digər erkən simptomları aşkar etmək üçün nəzarətdə olmalıdırlar.

Tənəffüs yolu sekresiyaları və ya bədən ifrazatları ilə çirklənməsi mümkün olan bütün səthlər durulaşdırılmış camaşır suyu ilə təmizlənir (1: 100 normal durulaşma) (Natrium hipoxlorid Cas No: 7681-52-9) və əhəmiyyətli dərəcədə çirklənmə olduqda isə (1:10 normal durulaşma) istifadə olunur.

Vanna otaqları və tualetlər gündə ən az bir dəfə çamaşır suyu ilə (1: 100 normal durulaşma) (Natrium hipoxlorid Cas No: 7681-52-9) təmizlənir.

2) Evdə təmas etmiş şəxslərin təqibi

Şübhəli/təsdiqlənmiş hal ilə təmasda (yaxın təmas/təyyarədə təmas) olanlar 14 gün müddətdə müşahidədə saxlanılır.

COVID-19 infeksiyasına şübhəli şəxslə təmasdan sonra şübhəlinin test nəticəsi neqativ çıxdıqda təmasda olanın müşahidəsi dayandırılır; pozitiv çıxarsa müşahidə 14-cü günə qədər davam etdirilir.

1. Evdə nəzarət edilən təmasda olmuşlar **ərazi üzrə tibb müəssisəsi və GEM tərəfindən** tərəfindən təqib edilməlidir.
2. Təmasda olmuş şəxsin müşahidə müddətini evdə keçirməsi tələb olunur.
3. Zəruri hallarda başqa şəxs/şəxslər ilə eyni mühitdə olduğu zaman (ev, küçə, xəstəxana) tibbi maska taxmalıdır.
4. Eyni evdə yaşayanların yoluxma riskini azaltmaq üçün evdə təqib olunan xəstələr mümkündürsə fərqli bir otaqda, mümkün deyilsə yaxşı havalandırılan otaqda yaşamaq, digər şəxslərdən ən az 1 metr uzaqda olmalıdır və tibbi maska taxmalı, maskanın nəmlənməsi zamanı yenisi ilə dəyişdirməlidir.
5. Evə ziyarətçi qəbul edilməməlidir.
6. Təmasda olmuş şəxsin ev daxilindəki hərəkəti məhdudlaşdırılmalı; tualet, hamam kimi ortaq istifadə olunan yerlər yaxşı havalandırılmalıdır.
7. Təmasda olmuş şəxs özünə məxsus əşyalarını başqaları ilə bölüşməməli və ya digər ev sakinlərinin stəkan, boşqab, dəsmal kimi əşyalarından istifadə etməməlidir; istifadə etməli olduqda bu əşyaları sabun və su ilə yaxşı yumalıdır. Təmasda olmuş şəxsin istifadə etdiyi geyimlər 60-90°C-də normal yuyucu vasitə ilə yuyulmalıdır.
8. Hamam və tualetlər gündə ən az bir dəfə durulaşdırılmış çamaşır suyu ilə (1:100 normal durulaşma) (Natrium hipoxlorid Cas No: 7681-52-9) təmizlənir.

IV. XƏSTƏYƏ QULLUQ VƏ ONUN MÜALİCƏSİ

COVID-19 üçün spesifik virus əleyhinə müalicə olmadığı və patogenezi tam bilinmədiyini üçün müalicə dəstəkləyici, **ikincili yoluxma və ağırlaşmaların qarşısını almaq istiqamətindədir.**

Müalicə edərkən:

- a) Tənəffüs çətinliyi, hipoksemiya və şok olan xəstələr üçün əlavə oksigen terapiyası tövsiyə olunur.
- b) Şok əlamətləri olmadıqda, SARI xəstələrində konservativ maye terapiyası tövsiyə olunur.
- c) SARI-yə səbəb ola biləcək mümkün patogenlər üçün empirik antimikrob preparatlar (antibiotiklər, influenza neyroaminidaza inhibitorları, antifunqal preparatlar) tövsiyə olunur. Sepsis olan xəstələrə müayinədən sonrakı ilk bir saat ərzində antimikrob preparatlar verilməlidir.
- d) Başqa bir səbəblə göstəriş olmadığı müddətcə virus mənşəli pnevmoniya və ya ARDS müalicəsi üçün sistemik kortikosteroidlərdən istifadə olunmamalıdır. Müşahidə tədqiqatları SARS xəstələrində tətbiq olunan kortikosteroidlərin sağ qalma üçün fayda vermədiyini, ancaq mümkün zərərin (avaskulyar nekroz, psixoz, diabet və virus klirensinin ləngiməsi) ola biləcəyini bildirilmişdir.
- e) SARI olan xəstələr sürətlə yaranan tənəffüs çatışmazlığı və sepsis üçün yaxından izlənilməli və lazım olduqda dəstəkləyici müalicə tətbiq olunmalıdır.
- f) Kritik xəstələrin təqibində yanaşı gedən xəstəlikləri izləmək çox vacibdir.
- g) Hazırda koronavirus infeksiyaları əleyhinə peyvənd mövcud deyil.

V. XƏSTƏLİK OLAN ÖLKƏLƏRƏ SƏYAHƏT EDƏNLƏR NƏ ETMƏLİDİRLƏR

ÜST-ün situasiya bülletenlərində yer alan epidemik baxımdan riskli ölkələrə (Çin, İran, İtaliya, Cənubi Koreya və s.) səyahət mümkün olduğu qədər təxirə salınmalı, məcburi hallarda isə səyahət planlayanlar aşağıdakı tövsiyələrə riayət etməlidirlər:

- Xəstə insanlarla təmasdan çəkinməlidirlər (mümkünsə ən azı 1 m məsafə saxlanılmalıdır).
- Mümkünsə, xəstələrin çox olması səbəbi ilə tibb müəssisələrinə gedilməməlidir. Tibb müəssisələrinə getmək lazım olduqda digər xəstələrlə təmas minimuma endirilməlidir.
- Qida təhlükəsizliyi tövsiyələrinə diqqət yetirilməlidir (məsələn, çiy süd və heyvan məhsullarından istifadə etməmək, çiy tərəvəz və meyvələri yaxşıca yumaq).
- Vəhşi və ev heyvanları ilə (canlı və ya ölü) təmasdan çəkinmək.
- Əl gigiyenasına diqqət yetirilməlidir. Əllər ən azı 20 saniyə sabun və su ilə yuyulmalı, sabun və su olmadıqda spirt əsaslı əl dezinfektantlarından istifadə edilməlidir. Anti-septik tərkibli sabun istifadə etmək lazım deyil, normal sabun kifayətdir.

COVID-19 xəstəliyinin sporadik və kütləvi halları olan ölkələrə gedənlərin bu ölkələrdə olduğu müddətdə qızdırma, öskürək ilə müşayiət olunan ciddi kəskin tənəffüs sistemi infeksiyası əlamətləri inkişaf edərsə dərhal müvafiq qurumlar xəbərdar edilir, öskürmə və ya asqırma halları zamanı burun və ağızı birdəfəlik salfet ilə örtmək, salfet olmayan hallarda dirsək büküşündən istifadə etmək, tənəffüs gigiyena qaydalarına riayət etmək, mümkün olduqca izdihamlı yerlərdən uzaq durmaq, məcburi hallarda ağız və üzü bağlamaq, tibbi maska istifadə etmək tövsiyə olunur. Hərərət, öskürək və tənəffüs çətinliyi səyahətdən sonrakı 14 gün ərzində inkişaf edərsə, tibb müəssisəsinə müraciət olunmalıdır.

VI. NƏTİCƏ

COVID-19 təyin olunduqdan sonra tapıldığı ərazi ilə məhdudlaşmamış, yoluxma sayı getdikcə artaraq qitələrarası bildirişlər olmuşdur. Yüksək riskli ölkələrə səyahət edəcək şəxslərin və tibb işçilərinin diqqətli olması, profilaktik tədbirlər görməsi, səyahətdən sonrakı 14 gün ərzində xəstələnenlərin həkimə müraciət etməsi və səyahət hekayəsini bildirməklə yanaşı xəstələrə multidisiplinar yanaşma vacibdir.

Ambulans və təcili tibbi yardım vasitələrinin təmizliyi və dezinfeksiyası üçün tövsiyə olunan vasitələr³ və onların xüsusiyyətləri

Vasitə	İstifadə yerləri	Üstünlükləri	Çatışmazlıqlar
Spirıt Məhlulları (Etil/izopropil) (ən az 70% lik) (Etil alkohol, Etanol Cas No: 64-17-5)⁴	<ul style="list-style-type: none"> • Stetoskoplar • Pulsoksimetrler • Defibrilyator elektrodları və s. 	<ul style="list-style-type: none"> • Toksikliyi yoxdur • Ucuzdur • Tez təsirlidir • Çöküntüsü qalmır 	<ul style="list-style-type: none"> • Tez buxarlandığı üçün ideal səth dezinfektantı deyil • Çox tez alışandır • Plastik, kauçuk və silikon materiallar üçün zərərli • Üzvi materiallar tərəfindən deaktiv edilir (Buna görə istifadədən əvvəl səthlər təmizlənməlidir)
Standart Camaşır suyu⁵ (1:10 normal sulandırmada) (Na hipoxlorit Cas No: 7681-52-9) **	<ul style="list-style-type: none"> • Xarici səthlər • Qan bulaşmaları 	<ul style="list-style-type: none"> • Ucuzdur • Tez təsir göstərir • Asan əldə olunur • İstifadəyə hazır nəmli salfet və spreyləri mövcuddur • Sporlara və viruslara təsir edir (<i>C.difficile</i> və Neyrovirus'a qarşı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Metal avadanlıqlar üçün zərərli • Üzvi materiallar tərəfindən deaktiv edilir (Buna görə istifadədən əvvəl səthlər təmizlənməlidir) • Dəri və selikli qişalara qıcıqlandırıcı təsir edir. • Həll ediləndən sonra 24 saat ərzində istifadə olunmalıdır • Geyimləri boyaya bilər
Hidrogen Peroksid (%0,5) (Cas No: 7722- 84-1)	<ul style="list-style-type: none"> • Avadanlıqların xarici səthləri • Döşəmə • Divarlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Ətraf mühit üçün güvənlidir • Toksik deyil • Tez təsirlidir • Üzvi maddə mövcudluğunda aktivdir • Nəmli salfet və məhlul forması mövcuddur • Yuyucu vasitə olduğu üçün mükəmməl təmizləmə xüsusiyyətlərinə malikdir 	<ul style="list-style-type: none"> • Mis, Zn, akril və alüminium üçün zərərli
Dördlü ammonium birləşmələri (Quats)	<ul style="list-style-type: none"> • Döşəmə • Divarlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Toksik deyil • Aşıdırmır • Yuyucu vasitə xüsusiyyətinə görə yaxşı təmizləməyə də malikdir 	<ul style="list-style-type: none"> • Tibbi alətlərin dezinfeksiyasında istifadə olunmur • Məhdud antimikrob spektrinə görə dezinfektant kimi məhdud şəkildə istifadə olunur

Provincial Infectious Disease Advisory Committee's "Best Practices for Environmental Cleaning for Prevention and Control of Infections" dan uyğunlaşdırılmışdır.

³ Biosidal xüsusiyyətlərə malik vasitələr istifadə olunmalıdır. Bu vasitələrin fərqli konsentrasiyalarda ola biləcəyi və bəzi hallarda da kombinə olduğundan istifadəyə uyğun olaraq etikətdə göstərilmiş tövsiyələrə mütləq əməl olunmalıdır

⁴ Cas No(qeydiyyat N): Kimyəvi qeydiyyat nömrəsi

⁵ Səhiyyə Nazirliyindən biosidal icazəsi olan vasitələr fərqli konsentrasiyalarda ola biləcəyindən mütləq etikətinə diqqət edilərək istifadə olunmalıdır. Camaşır suları fərqli konsentrasiyalarda mövcud olub, reaksiyaya girən sərbəst Cl 4-8% olanlar 1\10 həll edilib istifadə olunmalıdır

